

ЛІТЕРАТУРА

1. Головина Г. М. Культура безопасности и психологические причины ошибочных действий персонала АС / Г. М. Головина, Т. Н. Савченко // Психология безопасности профессиональной деятельности. Тезисы докладов первой Межрегиональной научно-практической конференции 17-18 ноября 1999 г. – М. : Когинто-Центр, 1999. – С. 14–15.
2. Деркач А. А. Профессионализм деятельности в особых и экстремальных условиях (Психолого-акмеологические основы) / А. А. Деркач, В. Г. Зазыкин. – СПб. : Питер, 2003. – 256 с.
3. Зазыкин В. Г. Акмеологические проблемы профессионализма / В. Г. Зазыкин, А. П. Чернышев. – М. : Наука, 1993. – 168 с.
4. Козубовский В. М. Общая психология : методология, сознание, деятельность / В. М. Козубовский. – Мн. : Харвест, 2003. – 422 с.
5. Корнилова Т. В. Психология риска и принятия решений : [учебное пособие] / Т. В. Корнилова. – М. : Аспект Пресс, 2003. – 286 с.
6. Корнилова Т. В. Диагностика импульсивности и склонности к риску / Т. В. Корнилова, А. А. Долынкova // Вестник МГУ. – Серия 14, «Психология». – 1995. – №3. – С. 46–56.
7. Корольчук М. С. Соціально-психологічне забезпечення діяльності в звичайних та екстремальних умовах / М. С. Корольчук, В. М. Крайнюк. – К. : Ніка-Центр, 2009.
8. Кочетков В. В. Психофизическое исследование стилевых особенностей принятия решения: диссертация на соискание ученой степени канд. психол. наук / В. В. Кочетков. – М., ИП АН СССР, 1986. – 217 с.
9. Ильин Е. П. Психология индивидуальных различий / Е. П. Ильин. – СПб. : Питер, 2004. – 701 с.
10. Ложкин Г. В. Особые условия и деятельность: определение понятий / Г. В. Ложкин, С. В. Предко // Актуальні проблеми психології діяльності в особливих умовах. – К. : НАУ, 2008. – С. 63–64.
11. Маничев С. А. Риск в трудовой деятельности человека / С. А. Маничев // Эргономика / [под редакцией А. А. Крылова, Г. В. Суходольского]. – Л. : ЛГУ, 1988. – С. 140–148.

УДК 159.922.6

Дончак А.М., к. психол. н., начальник центру, Науково-дослідний центр Збройних Сил України «Державний океанаріум»

РОЗВИТОК ЕМОЦІЙНО-ВОЛЬОВОЇ СТІЙКОСТІ ВІЙСЬКОВО-СЛУЖБОВЦІВ В ХОДІ ПІДГОТОВКИ ДО ВЕДЕННЯ БОЙОВИХ ДІЙ

Представлено аналіз напрямків з розвитку емоційно-вольової стійкості у військовослужбовців та рекомендації щодо їх впровадження у навчально-виховний

процес ВНЗ та бойової підготовки військ. Систематизовано підхід до завдань з підготовки воїна до дій в екстремальній ситуації. Узагальнено напрями підготовки, у тому числі внесені пропозиції щодо впровадження технічних засобів навчання для контролю і розвитку емоційно-вольової стійкості під час навчання на заняттях з тактичної підготовки.

Ключові слова: психологічна підготовка, емоційно-вольова стійкість, психологічна стійкість, тактичні дії.

Представлен анализ направлений по развитию эмоционально-волевой устойчивости у военнослужащих и рекомендации по их внедрению в учебно-воспитательный процесс вузов и боевой подготовки войск. Систематизирован подход к задачам по подготовке воина к действиям в экстремальной ситуации. Обобщены направления подготовки, в том числе внесены предложения по внедрению технических средств обучения для контроля и развития эмоционально-волевой устойчивости во время обучения на занятиях по тактической подготовке.

Ключевые слова: психологическая подготовка, эмоционально-волевая устойчивость, психологическая устойчивость, тактические действия.

Постановка проблеми. При веденні бойових дій військами залишається потреба удосконалення класифікації та систематизації підходів до розвитку емоційно-вольової стійкості воїна. Існує проблема, коли воїн не зважаючи на досвід та ранги, після вогневого впливу втрачає орієнтацію, впадає в депресивний стан, замикається у собі та фактично не в змозі виконувати бойове завдання, що можливо класифікувати як психогенні втрати.

Сучасне ведення бойових дій вимагає від особового складу підрозділів психологічної стійкості, впевненості в своїх діях. На заняттях з тактичної підготовки разом з придбанням певних знань, умінь і навичок, необхідно застосовувати прийоми та методики з вдосконалення психіки воїнів, розвитку їх психологічної стійкості. Але залишається потреба удосконалення класифікації та систематизації підходів до розвитку емоційно-вольової стійкості воїна за напрямками підготовки.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Головні завдання підготовки Збройних Сил – опанування порядку та способів виконання завдань за призначенням, вжиття невідкладних заходів для відновлення процесу планомірного нарощування боєздатності військ (сил), підтримка в постійній готовності для відбиття воєнної агресії.

На сьогоднішній день сучасне ставлення поглядів військових фахівців до ведення бойових дій вимагає від особового складу підрозділів психологічної стійкості, впевненості в своїх діях. Розвитку професійних якостей офіцера приділено увагу в роботі Ройляна В.О., Бахреєва Б.П. [1, 2]. Вивченням стресових ситуацій та адаптації до них займались ряд науковців: Волков І.П., Горбов Ф.Д., Лазарус Р., Левітов М.Д., Леонтєв О.М., Ломов Б.Ф., Лурія О.Р., Мерлін В.С., Наєнко Н.І., Овчіннікова О.В., Петровський А.В., Суворова В.В. [3–14]. Дії військовослужбовців в напруженій ситуації розкрито в роботах Дяченко М.І., Дяченко В.І. [15; 16].

На заняттях з тактичної підготовки разом з придбанням певних знань, умінь і навичок розв'язуються багато задач з вдосконалення психіки воїнів, формування їх психологічної стійкості, але проблема розвитку емоційно-вольової стійкості воїна у діяльності військ розкрита не досить повно.

Необхідно проаналізувати напрямки з формування емоційно-вольової стійкості у військовослужбовців і виробити рекомендації з їх впровадження у навчально-виховний процес ВВНЗ та бойову підготовку військ, систематизувати підхід до завдань з підготовки воїна до дій в екстремальній ситуації. Для виконання цих завдань на рівні військовослужбовця запропоновано введення в процес підготовки військ психологічну підготовку, але запропонована програма потребує корекції.

Виділення невіршених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття. Узагальнити напрями психологічної підготовки, у тому числі, внести пропозиції щодо впровадження технічних засобів навчання для контролю і розвитку емоційно-вольової стійкості під час навчання на заняттях з тактичної підготовки.

Виклад основного матеріалу. Заняття з тактичної та психологічної підготовки поєднані в цілісний і організований процес формування у військовослужбовців психічної стійкості та психологічної готовності до дій у бою. Вони проходять у складних і небезпечних умовах, в обстановці, яка різко змінюється, під час тривалої нервово-психологічної напруги при подоланні труднощів, які пов'язаний із виконанням військового обов'язку.

Об'єкт психологічної підготовки – військовослужбовець та військові підрозділи.

Розглянемо, наскільки підходять воїни для виконання поставлених завдань. Існує ряд програм професійного відбору у війська та ВВНЗ.

Відповідно поглядів широкого кола фахівців процес розвитку професійної придатності проходить декілька етапів:

1. Трудове виховання та навчання - етап, на якому відбувається підготовка до праці та вибору професії. На цьому етапі необхідно виховати у людину любов до праці, допомогти в оволодінні найпростішими знаряддями та засобами праці, сформувані готовність до праці, потребу та розуміння її необхідності, розвинути загально трудові навички;

2. При професійній орієнтації допомога здебільшого надається у вигляді професійної просвіти, знайомства з професіями, аналізу бажань та здібностей того, кому надається консультація;

3. Професійний відбір - визначення ступеню придатності людини до певного виду діяльності на підставі співставлення її індивідуальних особливостей із вимогами професії, можливе також вирішення задач розподілу фахівців, комплектування навчальних та професійних груп, підбір фахівців до функціонуючої групи і т. ін..;

4. Професійна підготовка є свого роду ядром усього навчального процесу. До неї, як правило, входять не лише програми, за якими буде проводитись навчання, але й тренінги, тренажери, а також методи, за якими буде відбуватись оцінювання людини у новій сфері діяльності;

5. Професійна адаптація спрямована на повне входження людину у нову сферу діяльності, при цьому існують своєрідні методи оцінки адаптації до нового тієї або іншої людини;

6. Професійна діяльність - забезпечення функціональної організації, умов та процесу трудової діяльності; високої ефективності, якості, безпеки праці, професійного вдосконалення, охорони здоров'я, задоволеності працею;

7. Професійну атестацію ще іноді називають оцінюванням професійних навичок та відповідності кваліфікації людини посаді, яку вона займає. За підсумками атестації атестаційна комісія ухвалює рішення: відповідає посаді, що займає, відповідає посаді, що займає за умови підвищення кваліфікації та не відповідає посаді, яку займає;

8. Професійна реабілітація – відновлення функціонального стану організму та психіки після напруженої праці та перенесених захворювань при розвитку стійких негативних домінуючих станів в результаті частих професійних невдач і тощо [18].

Відповідно професійного відбору воїн повинен мати ряд професійно важливих якостей. Такими якості можливо умовно розподілити на класи:

Перший клас: локомоторні (максимальна м'язова сила; фізична динамічна та фізична статична витривалість; робочий стан та вестибулярна стійкість); нейродинамічні (сила, врівноваженість та рухливість нервових процесів; проста та диференційована сенсомоторна реакція); психомоторні (темпоритм рухів, точність та координація рухів; реакція на рухомий об'єкт; кінестезія).

Другий клас також складається із трьох груп рецептивних якостей: сенсорні (сенсорна та темна адаптація; поріг чутливості; гострота зору та слуху, хроматичний зір; тактильна, температурна, нюхова та смакова чутливість); перцептивні (вибірковість, цілісність та константність сприйняття; сприйняття величини/форми, об'ємності/віддаленості, швидкості руху та часу);

атенційні (об'єм, зосередженість, розподіл, переключення та концентрація уваги).

Третій клас – три групи когнітивних якостей: мнемічні (коротко часова; оперативна; довго часова; зорова; слухова; рухова; наочно-образна та словесно-логічна пам'ять); імажинативні (репродуктивне; творче; одиничне; загальне та схематизоване уявлення); інтелектуальні (наочно-дієве; образно-комбінаторне; абстрактне; словесно-логічне мислення та симультантність мислення).

Четвертий клас – три групи характерологічних якостей:

вольові (наполегливість; ініціативність; витривалість; витримка; сміливість); емоційні (моральні; інтелектуальні та емоційно-афективні властивості; настрої; психоемоційна стійкість); комунікативні (експресивне вираження; інтеракційна взаємодія; сумісність; незалежність; фактична функція) [20].

Таким чином, виконання бойових завдань пов'язано з переліком усіх класів, вимагає абсолютної професійної придатності, обумовленої розвитком певних психофізіологічних якостей. В даному разі це такі якості, як воля, стресостійкість, локомоторні, темпоритм, точність та координація рухів, реакція на рухомий об'єкт, кінестезія тобто.

В нашій роботі було досліджено, що існує три типи стратегій особистісного становлення військовослужбовців: гуманістично-альтруїстичний, прагматично-утилітарний, егоїстично-гедоністичний. Визначено, що представники цих типів по-різному реагують на психологічне навантаження, підтвердило адекватність вибору комплексу діагностичних методів.

Виявлено, що при гуманістично-альтруїстичній стратегії сенс життя і сенс професійної діяльності військовослужбовця виповнені громадянською метою захисту країни і є односпрямованими. Гуманістично-альтруїстична стратегія особистісного становлення обумовлюється мотивами обов'язку, якими зумовлені вчинки морально розвинутих людей; розвинутими є потреби і мотиви – інтерес до життя, навчання і спілкування на основі провідної потреби пошуку істини, сенсу життя. Зміст потреб соціальний та здебільшого особистісно-психологічний. Ціннісно-моральна регуляція при гуманістично-альтруїстичній стратегії орієнтована на загальнолюдські моральні цінності. Ця стратегія визначається сповіданням основних загальнолюдських цінностей життя (любов, істина, творчість, краса, пошук призначення, турбота про інших) і власною позицією незалежно від впливу оточення. Виконання навчально-професійних завдань відбувається шляхом власного подолання труднощів. Це супроводжується значним напруженням та є громадянсько-ціннісним. Характер ціннісного ставлення майбутніх офіцерів до обраної спеціальності взагалі визначено-ціннісний; до прийняття завдань, їх виконання та подолання труднощів у цьому процесі - переважно соціально-ціннісний та громадянсько-ціннісний. Представники цього типу орієнтовані на самовдосконалення в просторі особистісного становлення. В умовах бойових завдань виконують їх якісно, при чому проявляють психологічну стійкість до навантажень.

При прагматично-утилітарній стратегії сенс професійної діяльності і сенс життя існують паралельно при розгорнутих психологічних захистах особистості; зацікавленість у кар'єрі узгоджується з потребою в особистих досягненнях. При прагматично-утилітарній орієнтації само-

визначення відбувається під впливом кон'юнктури, моди і інших зовнішніх умов. Зміст ціннісних орієнтацій – престиж, можливість кар'єрного росту, високий заробіток. Ціннісно-моральна регуляція при прагматично-утилітарній стратегії відбувається при слабкій участі совісті. Зміст потреб переважно соціальний і особистісно-психологічний. Характер ціннісного ставлення майбутніх офіцерів до обраної спеціальності взагалі слабо визначено-ціннісний та переважно невпевнено-ціннісний; прийняття завдань, їх виконання та подолання труднощів у цьому процесі мають переважно особистісно-ціннісний характер. Виконання навчально-професійних завдань при прагматично-утилітарній стратегії відбувається не тільки шляхом докладання зусиль і подолання труднощів, що супроводжуються напруженням, але й нерідко уникненням труднощів і напружень за рахунок зусиль інших, людина орієнтована на практично-утилітарні відносини з людьми. Не мають вираженої орієнтації на удосконалення в просторі особистісного становлення. В умовах бойових завдань виконують їх якісно, при чому проявляють нестійку психологічну стійкість до навантажень, що потребує кореляційної роботи та визначення мотивації.

При гедоністично-егоїстичній стратегії сенс життя і сенс професійної діяльності різноспрямовані. Мотиви і вчинки характеризується нечутливістю до духовно-моральних аспектів. Зміст ціннісних орієнтацій при гедоністично-егоїстичній стратегії – матеріальна забезпеченість, комфорт, гроші, задоволення, розваги, вигода, прагнення до матеріального благополуччя та зручності у житті, що домінують як абсолютні. Зміст потреб переважно орієнтований на біологічно-фізіологічні потреби. Характер ціннісного ставлення майбутніх офіцерів до обраної спеціальності взагалі та до виконання навчальних завдань невизначено-ціннісний. Виконання навчальних завдань показало, що при гедоністично-егоїстичній стратегії вираженим є інтерес до пошуку засобів задоволення і потреба піти від реальності і труднощів життя, що вимагають напруження. При гедоністично-егоїстичній стратегії молоді люди задоволення не отримують від власного подолання труднощів при виконанні навчально-професійних завдань. Орієнтація на вдосконалення в просторі особистісного становлення відсутня. При виконанні бойових завдань виконують їх не якісно, при чому проявляють психологічну нестійкість до навантажень, потрібно уникати виконання індивідуальних завдань, формувати мотиваційну сферу, залучати до забезпечення бойових дій [20].

Однією з найважливіших задач в психологічній підготовці особового складу в ході бойового навчання є формування готовності до подолання небезпеки і труднощів бойової обстановки, вироблення здатності витримувати великі нервово-психічні навантаження, напруженість і труднощі, які можуть виникнути в ході ведення бойових дій.

З цією метою необхідно, щоб особовий склад в ході бойової підготовки випробував і пережив ті труднощі, з якими він зустрінеться в бою і мав можливість знаходитись в обстановці, насиченій елементами небезпеки і ризику, допустимими в умовах мирного часу.

Успішне формування відповідних психологічних якостей дає найбільший ефект в тому випадку, якщо навчання проводиться в умовах, наближених до бойової дійсності. Цим умовам краще всього відповідає польова виучка військ, і, перш за все тактичні навчання, бойові стрільби, практичні тренування на спеціально обладнаних навчальних полях, а також фізичні тренування, що проводяться в польових умовах.

Найважливішою вимогою до психологічної підготовки є формування у особового складу емоційно-вольової стійкості – здібності протистояти небезпеці, витримувати негативну емоційну і фізичну дію на психіку воїнів в бойовій обстановці, а також формування «надійності» психіки, її стійкості до застосування різноманітних перешкод, здібності зберігати активність і результативність діяльності війна в складних умовах бою.

Формування високих психологічних якостей є процесом цілеспрямованої дії на свідомість, відчуття і волю людини, на всю її психіку в цілому.

Психологічні якості людини взаємно пов'язані і формуються в єдності і взаємодії. Тому виховання їх на заняттях з тактичної підготовки повинне здійснюватися як в комплексі, так і шляхом постановки конкретних задач по розвитку окремих певних якостей психіки воїнів в поєднанні з проведенням психопрофілактичних заходів.

У основі способів психологічної підготовки лежать принцип внесення в процес бойової підготовки елементів напруженості і раптовості, небезпеки і ризику, властивого реальній бойовій обстановці, і багатократне тренування особового складу у виконанні прийомів і дій в цих умовах.

У той же час для формування відповідних якостей психічних процесів, особливо уваги, пам'яті і мислення, необхідно у всі заняття, тренування і навчання вносити елементи активності і творчості, сприяючі розвитку у особового складу кмітливості, винахідливості, самостійності, ініціативності, а також збільшувати питому вагу практичних дій на бойовій техніці, при зброї, на тренажерах, макетах тощо з одночасним вирішенням розумових задач в різних умовах обстановки.

Для формування у воїнів психологічної готовності до війни важливе значення має створення у них чіткого відтворення картини сучасного бою і виховання впевненості в зброї і засобах захисту, що перебувають на озброєнні військ.

Велике значення для психологічної підготовки особового складу має використання існуючих і розробка нових комплексів вправ по фор-

муванню емоційно-вольової стійкості (обкатка особового складу танками, легководолазна підготовка і водіння танків під водою, стрибки у воду, подолання вогняних смуг тощо) та застосування різних тренажерів для вироблення професійних якостей уваги, пам'яті і мислення.

Напруженість в процесі бойової підготовки досягається збільшенням фізичних і нервово-психічних навантажень шляхом створення обстановки з наявністю різних труднощів і спеціальних умов: інтенсивністю світлових і звукових подразників, характерних для бою; відсутністю достатньої інформації і часу; проведенням робіт і виконанням функціональних обов'язків в скрутних кліматичних умовах місцевого театру військових дій (дощ, сніг, заметіль, піщані бурі, жара, холод, низький атмосферний тиск і тощо); тривалою активною діяльністю в засобах захисту; безперервністю денних і нічних дій проведенням занять і стрільб в нічних умовах; постійною дією противника; наявністю «втрат» в живій силі і техніці; реальному сприйняттю зовнішньої картини бойової дійсності (втрати, руйнування, пожежі тощо); необхідністю тривалого і частого подолання характерних для театру військових дій перешкод, загород, зон заражень, вогнищ та пожеж; тривалим виконанням обов'язків в умовах ізоляції від колективу, у важких умовах обстановки, за наявності елементів тощо.

Раптовість в ході проведення занять і навчань забезпечується засобами імітації, які застосовують несподівано і на незначному віддаленні від особового складу, а також: створенням «несправностей» і «виходом з ладу» зброї, бойової техніки, номерів розрахунків, членів екіпажів тощо; швидкою зміною елементів обстановки, які вимагають від воїнів негайних і активних дій; прихованою підготовкою і несподіваним застосуванням різних перешкод і загороджень в моменти активних дій особового складу; активними несподіваними діями противника; раптовим проведенням бойових тривог; проведенням занять і навчань на незнайомій місцевості тощо.

Внесення в зміст занять (навчань) елементів небезпеки і ризику досягається: подоланням різних складних перешкод в умовах безпосередньої фізичної небезпеки; рухом в атаку за розривами снарядів і мін; метанням бойових гранат в атаці на ходу, без зупинки; рухом в атаку на лижах шляхом буксирування особового складу за танками; стрибками у воду в повній екіпіровці і форсуванням водних перешкод вплав і на підручних засобах; переміщенням під водою як з використанням ізолюючого протигаза, так і без нього; подоланням заболочених ділянок місцевості і водних перешкод по льоду; водінням танків під водою і зануренням у воду для виробництва інженерних робіт; стрільбою штатним снарядом і проведенням стрільб в нічний час; активним захистом від запальювальних засобів; проведенням робіт і обладнанням позицій в умовах реального зараження місцевості, навчальними імітаційних засобів або

дегазацією зараженої зброї і бойової техніки; десантуванням і спішунням з транспортних і бойових засобів на ходу; обкаткою танками і пересуванням десантом на танках; установкою і розмінуванням мінно-вибухових загороджень з бойовими зарядами; лазінням по скельних стінах значної крутизни і ділянках з негативними кутами.

Тактичні навчання є вищою формою цілеспрямованого формування необхідних особовому складу психологічних якостей. На навчаннях у особового складу виявляються в єдиному комплексі знання, уміння і навички, а також морально-ділові і психологічні якості, набуті в процесі навчання і виховання, виникають психічні відчуття, близькі до тих які характерні для бойової обстановки. Все це дозволяє удосконалювати психіку особового складу, та перевіряти його психологічну готовність до ведення бойових дій.

Навчання стануть справжньою школою психологічної підготовки військ лише в тому випадку, якщо на них створюватимуться умови, що вимагають від особового складу активної діяльності, уміло відтворюватися зовнішня картина бою, якщо є активно протидіючий «ворог»! Фізичні труднощі, елементи небезпеки і ризики забезпечують умови для формування у воїнів необхідних вольових якостей.

У цілях активізації дій особового складу і виховання у нього високій пильності на навчаннях слід практикувати передачу помилкових команд, даних обстановки тощо.

Командири при плануванні навчань, повинні вносити в кожне навчання максимум творчості, щоб створити обстановку, наближену до умов реального бою.

Створити модель сучасного бою і успішніше вирішити поставлені перед навчанням навчальних цілей дозволяє широке використання різних засобів імітації (автоматизованих імітаційних комплектів, вибухових речовин, імітаторів вибухів, використанням імітаторів спілкового озброєння яке дає можливість відчуття попадання в ціль, навчальних рецептур імітації отруйних речовин противника, імітаторів радіоактивного зараження місцевості, навчального радіоактивного пилю, імітаційних гранат і фугасів, димових шашок і гранат, сигнальних і освітлювальних ракет, холостих патронів і пострілів, навчальних мін), трансляції записів шумових ефектів бою, а також використання різних інженерних загород і перешкод, вживаних раптово для військ (імітаційних мінних полів, дротяних і малопомітних перешкод, ровів, пасток для танків, завалів, барикад зруйнованих ділянок доріг і мостів),| пожеж, макетів пошкодженої техніки і трупів муляжів.

Двосторонній характер бойових дій військ визначає доцільність мати на тактичних навчаннях реального противника, який повинен бути достатньо сильним, хитрим, активно діючим і оснащеним всіма видами сучасної зброї (імітаторів зброї).

Постійна протидія такого противника створює атмосферу напруженості і раптовості, яка властива бойовій обстановці, вимушує особовий склад проявляти бойову активність і пильність, виховує у нього винахідливість, ініціативу, сміливість і рішучість. При проведенні односторонніх тактичних навчань відсутність на них протидіючого противника повинна компенсуватися додатковими заходами щодо обладнання місцевості, захисту від зброї масового ураження противника, імітації, більш інтенсивною роботою командира, який проводить навчання, і його помічників.

Заходів щодо інженерного обладнання місцевості сприяє формуванню у особового складу правильного уявлення про сучасний бій, виховує у воїнів самовладання, стійкість, наполегливість в досягненні поставлених цілей.

На кожному тактичному навчанні потрібно вимагати, щоб особовий склад виконував в повному об'ємі задачі по інженерному обладнанню місцевості відповідно до обстановки, для чого слід виділяти необхідний час і здійснювати контроль за їх виконанням.

Використання на навчаннях знаків з написами «завали», «зруйновано», «заражена» належний бути мінімальним, оскільки це є елементом умовності і не сприяє формуванню необхідних психологічних якостей особового складу.

З цією метою доцільно імітаційні засоби застосовувати в періоди найактивніших і напружених дій особового складу - під час виконання інженерних робіт, при подоланні різних перешкод, дефіле, заболочених ділянок, гірсько-лісистих районів місцевості, при розгортанні для атаки з ходу, в ході ведення нічних бойових дій, при переслідуванні, а також відпочинку або при здійсненні прийомів їжі.

При навчанні діям по захисту від запалювальних речовин в обороні, особовий склад розміщується в траншеї (окопах) з підготовленими вогнищами горіння на перекриттях, дні або бруствері. Після раптового для тих хто навчається спалаху (підриву імітаційних фугасів) вони повинні приступити до гасіння пожежі: засипати вогнища пожежі землею, піском, мулом або снігом, накрити вогонь підручними засобами, збити полум'я свіжозрубаними гілками дерев тощо.

У всіх випадках необхідно також тренувати особовий склад в гасінні пожеж, що горять, на манекенах і на собі.

Найбільші можливості для психологічного загартування військ надаються на навчаннях з бойовою стрільбою. Вони насичені елементами реальної небезпеки і дозволяють особовому складу накопичувати необхідний досвід активної діяльності в умовах бою.

Ведення вогню зі всіх видів стрілецької зброї, танків, застосування бойових снарядів, мін і бомб, метання бойових гранат і рух особового складу в безпосередній близькості за їх розривами - все це викликає у вої-

нів бойове збудження, при якому зосереджуються і виявляються на практиці всі їх знання, уміння і навички, вольові якості, основні риси психологічної стійкості. Дії особового складу в такій обстановці сприяють формуванню у воїнів самовладання, рішучості мужності, сміливості і відваги.

Максимальне наближення обстановки навчання з бойовою стрільбою до реальної дійсності досягається в тих випадках, коли бойова стрільба поєднується з практичними діями особового складу на полі бою, якщо навчання не зводиться тільки до бойової стрільби, а основна увага акцентується на тактичних прийомах і діях тих хто навчається.

Слід широко практикувати ведення вогню з кулеметів і гранатометів через фланги бойових порядків підрозділів, «виводу з ладу» окремих військовослужбовців і бойової техніки в цілях їх евакуації, а також ремонт техніки при польотах снарядів і літаків над бойовими порядками.

Психологічні якості, необхідні для бою, розвиваються у особового складу успішно в результаті дій, пов'язаних з несподіваною зміною обстановки. До таких несподіванок відносяться контратаки противника, що наносяться раптово для тих хто навчається у фланг і тил бойового порядку, поява над полем бою повітряних цілей, що летять низько, вживання противником зброї масової поразки, запалювальних засобів і різних загород в періоди самих напружених дій особового складу, а також зміни в способах переміщення його на полі бою. Раптовість контратаки забезпечується скритністю її підготовки і проведення для тих хто навчається .

Проведення тривоги сприяє швидкій активізації всіх психічних процесів особового складу, привчає до подолання несподіваних труднощів і тим самим формує внутрішню психологічну готовність до ведення негайних бойових дій, що дуже важливе в сучасних умовах.

Крім цього, проведення тривоги сприяє вихованню особового складу у дусі високої пильності і особистої відповідальності за підтримку бойової готовності свого підрозділу або частини у командирів.

Виходячи з інтересів психологічної підготовки тривоги необхідно проводити раптово для всього особового складу і, як правило, при дії повітряного і наземного противника.

Раптовість забезпечується збереженням в таємниці термінів оголошення тривоги, підйомом по тривозі в несподіваний для особового складу час з залученням для цього обмеженого кола осіб і умілими їх діями.

Для створення обстановки напруженості і раптовості при підйомі військ по тривозі доцільно також ставити їм завдання по знищенню десантів і диверсійних груп противника, завчасно позначених і потай розташованих в районі пунктів дислокації підрозділів і частин.

Крім того, сьогодні широко застосовуються різні бойові тренажери, які або вбудовуються в справжню бойову машину, або використо-

вуються як окремі системи на базі стаціонарних тренажерних центрів або як транспортабельні установки. А також, існують комп'ютерні тренажерні системи, призначені для проведення тренувань без прив'язки безпосередньо до реальних зразків озброєння або імітує їх пристроями.

Всі ці тренажерні системи можуть працювати в рамках єдиної мережі, що дозволяє проводити комплексні навчання підрозділів усіх рівнів і всіх видів, від рядових піхотинців, моряків і льотчиків генералів і людей, що приймають аналітичні рішення. Існуючі на сьогоднішній день можливості дозволяють збройним силам різних країн проводити навчання бойових підрозділів в максимально реалістичній обстановці і готувати їх до участі в можливих конфліктах з урахуванням реальних перспективних загроз.

Окремим напрямком такої системи хотілось би підкреслити аналіз застосування системи MILES (Multiple Integrated Laser Engagement System (багатоцільова інтегрована лазерна направлена система)). Тренажери виробляє фірма Cubic Defense Systems, розташована в Сан-Дієго, штат Каліфорнія, виробляє тренажери для проведення загальновійськових навчань і моделюють пристрої подачі команд.

На даний час в арміях провідних країн світу широко застосовують лазерні імітатори для проведення навчань. Це устаткування запроваджується і в наших частинах, особливо у Високомобільних десантних військ, у Військовій академії м. Одеса, та академії м. Львів – MILES є комплексною тренувальною системою, що забезпечує реалістичну імітацію бойових дій для солдатів, які беруть участь у навчаннях. MILES забезпечує тактичну імітацію прямого збройного зіткнення за допомогою використання безпечних для зору лазерних «куль». Кожен бере участь у навчаннях воїнів і одиниця військової техніки забезпечується системою фіксування «поразки», що враховує попадання опонентів для отримання чіткої статистики «бойових втрат». Лазерні датчики кріпляться на індивідуальному озброєнні воїнів, а також на системах озброєння, встановлених на військовій техніці, і дозволяють з максимальною точністю імітувати реальні дистанції пострілів і рівні летальності різних систем озброєнь.

В наших дослідження було проведено експеримент, створена група №1 з *пдвід* та *пдв* без системи MILES – (контрольна), та група №2 з *пдвід* та *пдв* з системою MILES – (експериментальна). Була створена стандартна тактична обстановка де відділення кожної із груп оборонялось, а взвод наступав, виконуючи класичні дії військовослужбовців на полі бою по знищенню на захопленні противника. Група №1 гарно виконала завдання, швидко, але об'єктивно оцінити попадання сторін, - яка оборонялась та наступала точно неможливо, лише візуально, але валідність такої експертної оцінки складає близько 50%. Група №2 з першого разу також приблизно, як і перша виконала завдання, але коли військовослужбовці чули попадання і ті що умовно були поразені та перестали

виконувати завдання, фінал був інший. Вже чітко був зрозумілий результат по кількості поражених військовослужбовців. Після проведення аналізу, доведенні помилок які видні на ПЕОМ мотивація військовослужбовців змінилася. Темп наступу значно знизився, кожний старався як можливо якісніше виконувати тактичні прийоми, використовувати складки місцевості – навчальний бій прийняв характер реального бою.

Дії військовослужбовців в даній ситуації можуть бути полімотивованими, тобто підштовхуватися кількома мотивами, вплив різних мотивів не однаковий. Найбільш впливовим виявляється мотив, який має гостру суб'єктивну значущість для людини. Саме цей мотив надає особистісний смисл завданню, тобто визначає, яке значення набуває воно саме для даної людини. Особиста значущість завдання усереднюється усіма якостями і досвідом людини, взаємовідносинами її з іншими людьми. Тому для усталеної психічної готовності потрібно, щоб воїн вважав завдання особисто значущим. Ставлення його до справи у цьому випадку якісно інше порівняно з виконанням завдання тільки за необхідністю.

Навчати необхідно тому, що потрібно на війні – основний принцип ще з дивних часів, мотивація буде більше сильною коли після навчання чекають реальні бойові дії.

В тактичному тренуванні виховання емоційно-вольової стійкості військовослужбовців можливо по наступним напрямкам: проводити у виді змагання; формувати сторону яка обороняється (наступає) з різних підрозділів; проводити якісний аналіз навчання; додатково застосовувати імітатори вогню та вибухів; проводити навчання в складних погодних умовах та в ночі; проводити навчання після фізичного навантаження, виснаження та втоми; проводити заходи по гуртуванню колективу який діє разом; проводити заходи психологічної підготовки напередодні навчань; показувати спеціальні фільми; проводити заходи з патріотичного виховання.

Висновки. Підтверджено, що система MILES в значній мірі дозволяє підняти рівень бойової підготовки військовослужбовців, підвищуючи таким чином загальний рівень ефективності збройних сил. Вивчаючи досвід навчань в нашому дослідженні визначено, що імітація бойових дій з даною системою проходить в іншому руслі – порівняно з бойовою обстановкою. Це обумовлено, що після доведення аналізу навчань учасникам у респондентів підвищилась мотивація до виконання завдань в точності до бойових, тим самим покращується тренуваність особового складу, його адаптація до саме таких дій, що необхідно у бойовій обстановці, тим самим підвищується емоційно-вольова стійкість під час навчання.

Перспективи подальших досліджень. В подальшому, для вирішення завдань підрозділами високомобільних десантних військ, існує проблематика підвищення емоційно-вольової стійкості під час виконан-

ня спеціальних завдань під водою, адаптації воїнів до виконання завдань за призначенням в умовах ведення бойових дій в подальшому реабілітації після їх закінчення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бархаев Б. П. Психология и педагогика профессиональной деятельности офицера / Б. П. Бархаев, А. Г., Караяни В. Ф. Перевалов, И. В. Сыромятников. – М. : Воениздат, 2006. – 488 с.

2. Волков И. П. Руководителю о человеческом факторе : социально-психологический практикум / И. П. Волков. – Л. : Лениздат, 1989. – 221 с.

3. Горбов Ф. Д. Психоневрологические аспекты труда операторов / В. И. Лебедев. – М. : Медицина, 1975. – 207 с.

5. Лазарус Р. За границами возможного : альманах необъяснимых явлений XX века : Пер. с англ. / Р. Лазарус. – Смоленск : Русич, 1997. – 41 с.

6. Левитов Н. Д. О психологических состояниях человека / Н. Д. Левитов. – М. : Прогресс, 1964. – 344 с.

7. Леонтьев А. Н. Проблемы развития психики / А. Н. Леонтьев. – М. : МГУ, 1972. – 575 с.

8. Ломов Б. Ф. Вопросы общей, педагогической и инженерной психологии / Б. Ф. Ломов. – М. : Педагогика, 1991. – 295 с.

9. Лурия А. Р. Основы нейропсихологии / А. Р. Лурия. – М. : МГУ, 1973. – 374 с.

10. Мерлин В. С. Очерк интегрального исследования индивидуальности / В. С. Мерлин. – М. : Педагогика, 1986. – 253 с.

11. Наенко Н. И. О некоторых вопросах изучения психической напряженности / Н. И. Наенко // Психологические вопросы становления профессионала. – М., 1976. – Вып. 2. – С. 86–88.

12. Овчинникова О. В., Гипноз в экспериментальном исследовании личности / Е. Е. Насиновская, Н. Г. Иткин. – М. : МГУ, 1989. – 229 с.

13. Петровский А. В. Коллектив и личность / А. В. Петровский // Практикум по психологии. – М. : Просвещение, 1972. – 149 с.

14. Ройлян В. О. Автореф. дис. канд. пед. Наук : 13.00.04; Південноукр. держ. пед. ун-т ім. К.Д.Ушинського, 2004. – 23 с.

15. Суворова В. В. Психофизиология стресса / В. В. Суворова. – М. : Педагогика, 1975. – 208 с.

Дьяченко М. И. Психологические проблемы готовности к деятельности / М. И. Дьяченко. – Минск : Белорусский государственный ун-т, 1976. – 175 с.

16. Збірник наукових праць «Військова освіта» Національного університету оборони України. – 2013. – № 2 (28). – 221 с.

17. Дьяченко В. І. Готовність до дій у напружених ситуаціях як складова професійної усталеності майбутніх офіцерів української армії. – С. 74–82.

18. Військова психологія і педагогіка : [підручник / авт. кол-в Л. А. Снігур, О. А. Хижняк, Є. М. Подтергера, Е. І. Сарафанюк, К. П. Аветісян, О. Ю. Булгакова] ; за заг. ред. Л. А. Снігур. — Луцьк : ПВД «Твердиня», 2010. — 576 с.

19. Практикум по дифференциальной психодиагностике профессиональной пригодности : [учебное пособие / под общ. ред. В. А. Бодрова]. — М. : ПЕР СЗ, 2003. — 768 с.

20. Шафран Л. М. Теория и практика профессионального психофизиологического отбора моряков / Л. М. Шафран, Э. М. Псядло. — О. : Фенікс, 2008. — 292 с.

21. Дончак А. М. Психологічні чинники особистісного становлення майбутнього офіцера : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. псих. наук : спец. 19.00.07: Педагогічна та вікова психологія / А. М. Дончак. — Одеса, 2012. — 20 с.

УДК 159.923.2

*Жидкова О.А., магістр соціально-психологічного факультету НУЦЗУ;
Афанасьєва Н.Є., к. психол. наук, доцент, доцент кафедри психології
діяльності в особливих умовах НУЦЗУ*

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ОСОБИСТОСТІ БЕЗПРИТУЛЬНОГО

Запропонована стаття присвячена соціально-психологічному аналізу різних наукових підходів до поняття безпритульності, розглянуті основні причини які сприяють її появі та проаналізовані особливості особистості безпритульних.

Ключові слова: безпритульність, особистість, причини, наслідки.

Предлагаемая статья посвящена социально-психологическому анализу различных научных подходов к понятию бездомности, рассмотрены основные причины способствующие ее появлению и проанализированы особенности личности бездомных.

Ключевые слова: беспризорность, личность, причины, последствия.

Постановка проблеми. Закон України про основи соціального захисту бездомних осіб так визначає поняття бездомності: бездомність - соціальне становище людини, зумовлене відсутністю у нього будь-якого житла, призначеного та придатного для проживання; бездомна особа - особа, що перебуває у соціальному становищі бездомності. До бездомних осіб належать безпритульні особи та особи, які мають притулок; бездомна особа - повнолітня особа, яка проживає на вулиці, в парках, підвалах, під'їздах будинків, на горищах, об'єктах незавершеного будівництва, в інших місцях, не призначених та непридатних для проживання, в тому числі житлових приміщеннях, що знаходяться в аварійному стані [10].